

*Türkiye-Mısır İlişkilerinde Hukuki Bir Mesele: Mısır Vatandaşlık Sorunu (1882-1937)**

Ahmed GARFY (Ahmed Maher M. A.)

Dr., Kahire, Mısır

E-Mail: garfyahmed@gmail.com

ORCID ID: 0009-0003-9363-3076

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 13.09.2024 Kabul Tarihi / Accepted: 28.05.2025

ÖZ

GARFY, Ahmed (Ahmed Maher M.A.), **Türkiye-Mısır İlişkilerinde Hukuki Bir Mesele: Mısır Vatandaşlık Sorunu (1882-1937)**, CTAD, Yıl 21, Sayı 43 (Güz 2025), s. 685-705.

Bu çalışma, 1882-1936 yılları arasında Türkiye ile Mısır arasında yaşanan vatandaşlık sorununu, iki ülke arasındaki ilişkiler bağlamında ve uluslararası hukuk perspektifiyle incelemektedir. 1882'deki İngiliz işgaliyle birlikte Mısır, fiilen Osmanlı Devleti'nden ayrılmış; ancak hukuken Osmanlı'ya bağlı kalmaya devam etmiştir. Bu ikili durum, özellikle tabiiyet (vatandaşlık) meselesinde ciddi bir belirsizlik yaratmıştır. Osmanlı tebaası olarak kabul edilen birçok kişi, Mısır'da İngiliz idaresi altında farklı hukuki uygulamalara maruz kalmış; bu durum da Mısır'daki Osmanlı/Türk kökenliler açısından vatandaşlık haklarının

* Bu makale, künyesi verilen doktora teziyle bağlantılı olarak üretilmiştir: Ahmed Maher Mohamed Ahmed, *Mısır Kamuoyunda Osmanlı Algısı (1882-1914)*, Dan. Prof. Dr. Seyfi Yıldırım, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2025.

muğlaklaşmasına yol açmıştır. Lozan Antlaşması'nın ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşlık tanımları ile Mısır'ın kendi vatandaşlık rejimini oluşturma çabaları arasında ciddi uyumsuzluklar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda çalışma, söz konusu dönemde vatandaşlık statüsünün nasıl tartışıldığını, bu tartışmaların hukuki ve diplomatik düzlemde ne gibi sonuçlar doğurduğunu ve Türkiye-Mısır ilişkilerine nasıl yansıdığını analiz etmektedir. Aynı zamanda, Mısır'da ulusal kimlik inşasının ve devletleşme sürecinin bir parçası olarak vatandaşlık hukukunun nasıl şekillendiği de ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mısır vatandaşlığı, Osmanlı sonrası Mısır tabiiyet hukuku, Mısır'da kimlik inşası, Lozan ve Mısır tabiiyet meselesi.

ABSTRACT

GARFY, Ahmed (Ahmed Maher M.A.), **A Legal Issue in Turkish-Egyptian Relations: The Egyptian Citizenship Question (1882-1937)**, CTAD, Year 21, Issue 43 (Fall 2025), pp. 685-705.

This study examines the issue of citizenship between Türkiye and Egypt from 1882 to 1936, within the context of bilateral relations and from the perspective of international law. Following the British occupation of Egypt in 1882, the country effectively separated from the Ottoman Empire, although it remained legally under Ottoman sovereignty. This dual status created significant ambiguity, particularly in matters of nationality. Many individuals considered Ottoman subjects were subjected to differing legal treatments under British rule in Egypt, leading to a state of uncertainty regarding the citizenship rights of people of Ottoman/Turkish origin residing in Egypt. After the Treaty of Lausanne, serious inconsistencies emerged between the Turkish Republic's definition of citizenship and Egypt's efforts to establish its own citizenship regime. In this context, the study analyzes how citizenship status was debated during this period, the legal and diplomatic consequences of these debates, and their impact on Turkish-Egyptian relations. It also explores how citizenship law was shaped as part of Egypt's nation-building process and the construction of a national identity.

Keywords: Egyptian Citizenship, Post-Ottoman Egyptian Nationality Law, Identity Construction in Egypt, Lausanne and the Egyptian Nationality Issue.

Giriş

19. yüzyılda Mısır ile Osmanlı merkezî yönetimi arasındaki ilişkileri belirleyen en önemli unsurlardan biri, Osmanlı ile yürütülen müzakereler sonucunda Mısır yönetimine belirli imtiyazlar tanınmasıdır. Bu süreçte Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın izlediği yayılmacı politika etkili olmuştur. Bu bağlamda 24 Mayıs 1841 tarihli İmtiyaz Fermanı ile Mısır yönetiminin hukuki çerçevesi

yeniden şekillendirilmiştir. Söz konusu fermanla birlikte Mısır valiliği sadece Mehmet Ali Paşa sülalesinin en büyük erkek ferdine intikal edecek şekilde düzenlenmiş ve böylece Mısır'da irsî bir yönetim yapısı oluşturulmuştur. Bu gelişme Mısır'ın *Eyalet-i Mümtaze* statüsünü daha belirgin hale getirmiş ve valilerin yönetim alanında geniş yetkiler elde etmesine zemin hazırlamıştır.¹

1863 yılında Mısır valiliğine getirilen Hidiv İsmail Paşa ise Osmanlı Devleti'ne olan sadakati ve merkezî yönetimle kurduğu yakın ilişkiler neticesinde ek imtiyazlar elde etmiştir. Bu kapsamda 28 Mayıs 1866 ve 8 Haziran 1873 tarihli fermanlarla Mısır'daki veraset usulü yeniden düzenlenmiş ve yönetimin devri, sadece İsmail Paşa'nın oğullarına mahsus hâle getirilmiştir. Özellikle 8 Haziran 1873 tarihli ferman İsmail Paşa'nın yetkilerini önemli ölçüde genişletmiş ve kendisine “*Memleketin her suretle mülkiye ve maliye idaresi ve her türlü diğer maddi menfaatleri*” doğrultusunda kanunlar çıkarma hakkı tanımıştır.²

Bu yetkilerin bir sonucu olarak Hidiv İsmail Paşa 1878 yılında Mısır'da ilk kez *Riyaset-i Meclis-i Nüzûr* adını taşıyan bir hükûmet sistemi tesis etmiştir. Bu sistemde *Reisinüzûr* (başbakan) ve nazırlar doğrudan Hidiv tarafından atanmış ve böylece Mısır'daki yürütme mekanizması doğrudan Hidiv'in kontrolü altına alınmıştır. Yeni kurulan meclis, yasama ve yürütme yetkilerine sahip olmakla birlikte, hidiv yönetiminin Avrupa'daki idari usullerle uyumlu bir hukuki düzen oluşturma amacına hizmet etmiştir.³ Nitekim Hidiv Mısır'da uygulanacak kanunların Avrupa'daki idari prensiplere uygun hâle getirilmesi yönünde irade beyan etmiştir. Ayrıca Fransa'nın medeni kanunu *Code Civil* esas alınarak çeşitli hukuki düzenlemeleri hayata geçirmiştir. Bu kapsamda yürürlüğe konulan yeni nezaret sistemi ve kanunlar Osmanlı idaresi altındaki Mısır'da hukuki ve idari yapının temel unsurlarını oluşturmuştur.⁴

Öte yandan, Hidiv İsmail Paşa'nın Osmanlı padişahından elde ettiği geniş yetkilere ve hukuki düzenlemelerde gerçekleştirdiği reformlara rağmen bazı kritik meselelerde değişiklik yapmaktan imtina ettiği görülmektedir. Bu durumun en dikkat çekici örneklerinden biri, Mısır'daki vatandaşlık statüsüyle ilgilidir. Zira Mısır, Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak 1869 tarihli Osmanlı

¹ Sevdâ Özkaya Özer, *Osmanlı Devleti idaresinde Mısır (1839-1882)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Elazığ, 2007, s. 85.

² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri 1856-1861*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, Cilt VI, 2. Baskı, 1976, s. 85-94; Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali, Osmanlı'nın Diploması Savaşı (1882-1887)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s. 28-31.

³ Yunan Lebib Rızık, *Tarih'ül Vâzara'til Mısriye 1878-1953*, el-Ahram, Kahire, 1975, s. 51-52.

⁴ Muhammed Hüseyin Heykel, *Teracüm Mısriye ve Garbiye*, Vekâlet'tül Sahafa'til Arabiye, Kahire, 1929, s. 71-77.

Tabiiyet Kanunu'na tabi olmuş ve uluslararası hukuk çerçevesinde Mısırlılar, Osmanlı tebaası olarak kabul edilmeye devam etmiştir.⁵ Bu bağlamda Osmanlı hâkimiyeti altındaki Mısır'da bağımsız bir vatandaşlık kimliği oluşturulmamış; Mısır halkı, Osmanlı Devleti'ni oluşturan diğer vilayetlerin tebaası ile aynı hukuki statüde değerlendirilmiştir. Bunun bir sonucu olarak, Mısırlılar Osmanlı tabiiyeti altında olmakla birlikte, yerel tabiiyet anlamında Riaya-i Mahalliye ya da Tabiiyet-i Mısıriyye olarak adlandırılan farklı bir statüye de sahip olmuşlardır. Ancak bu yerel tabiiyet, tam anlamıyla bağımsız bir vatandaşlık statüsü taşımaktan ziyade, Mısır'ın idari ve hukuki yapısı çerçevesinde yönetici ile yönetilen arasındaki hak ve yükümlülükleri düzenleyen bir kavram olarak varlık göstermekteydi. Nitekim Mısır'ın uluslararası kimliği, Osmanlı Devleti'nden tamamen ayrı bir varlık olarak kabul edilmemiş; aksine Osmanlı Devleti ile paralel ve ona bağlı bir çerçevede sürekliliğini korumuştur.⁶

Mısır'ın İşgal Dönemi'nde Vatandaşlık Meselesi (1882-1914)

İngiltere'nin 1882'de Mısır'ı işgali, ülkenin resmî statüsünde köklü bir değişiklik yaratmasa da uygulamaya konulan yeni idari düzenlemeler ve siyasi stratejiler, Mısır'ın yönetim yapısı ile vatandaşlık anlayışında uzun vadeli dönüşümlere neden olmuştur. Bu bağlamda İngiltere, Mısır'ı doğrudan ilhak etmekten kaçınarak, Osmanlı egemenliğinin nominal olarak sürdüğü bir yapı içerisinde, fiilî denetimi elinde tutmayı tercih etmiştir. Bu yaklaşım hem uluslararası tepkilerden kaçınmayı hem de Mısır toplumundaki muhtemel huzursuzlukları minimize etmeyi hedeflemiştir.

İngiltere'nin bu yeni idari stratejisine yön veren temel metinlerden biri, 1882 yılı Kasım ayında İstanbul Büyükelçisi Lord Dufferin'in (Frederick Temple Hamilton-Temple-Blackwood, 1826–1902) Mısır'a gönderilerek hazırladığı rapordur. Dufferin Raporu, Osmanlı egemenliğini zayıflatmayı, Hıdiv'in yetkilerini sınırlamayı ve özellikle yabancı imtiyazlarını pekiştirmeyi hedefleyen çeşitli öneriler içermektedir. Raporda yargı sistemine dair de değişiklikler önerilmiş, böylece Mısır'ın idari yapısı üzerinde kalıcı bir dönüşüm hedeflenmiştir. Bununla birlikte Dufferin'in vatandaşlık ve tabiiyet konularına doğrudan müdahalede bulunmadığı dikkat çekmektedir.⁷ Bu durum, İngiltere'nin ani değişimler yerine, uzun vadeli ve kademeli bir dönüşüm stratejisi izlediğini göstermektedir. İşgal sonrası dönemde Mısır'ın uluslararası hukuki statüsü, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir toprak olarak tanımlanmaya devam

⁵ Abdürrahman er-Rafii, *Asru İsmail*, Darü'l Maarif, Kahire, 1981, s. 79-80.

⁶ Muhammed Muhammed Hüseyin, *el-İticabat-il Vatanîye fi'l Edeb-il Muasır*, Müessese't Risale, Beyrut, 1984, s. 20.

⁷ John Marlowe, *Anglo-Egyptian Relation 1800-1953*, Routledge Revivals, Londra, 1954, s. 134-135.

etmiş;⁸ Mısırlıların vatandaşlık statüsü ise 1869 tarihli Osmanlı Tabiiyet Kanunu'na dayandırılmıştır.⁹ Bu dönemde Mısır'daki yöneticiler vatandaşlık kavramını sistematik biçimde tanımlamak yerine, kişi bazlı değerlendirmelere dayalı bir uygulama yürütmüşlerdir. Ancak bu yaklaşım, zamanla Mısır'a özgü bir vatandaşlık bilincinin inşasına zemin hazırlamıştır.¹⁰

Bu sürecin önemli kilometre taşlarından biri, 25 Mart 1883 tarihli Seçim Kanunu'dur. İngiliz işgal yönetiminin denetiminde hazırlanan söz konusu kanunun birinci maddesi, 21 yaşını doldurmuş ve “*mahallî hükümete tabi olan her Mısırlının*”—ister doğumla ister on yıllık ikamet yoluyla—seçme hakkına sahip olduğunu belirtmiştir.¹¹ Bu düzenleme, vatandaşlık kavramını dolaylı olarak tanımlarken, Mısır'da doğanlarla uzun süre ikamet edenleri aynı statüde değerlendirmiştir. Ayrıca bu kanun, Osmanlı tebaası arasında bir ayırım yaparak Mısır'a yerleşmiş olanları Anadolu'dan gelenlerden farklı bir statüye tabi tutmuş ve böylece Osmanlı vatandaşlığının yekpare yapısını parçalamıştır. Bu yönüyle, 1883 Seçim Kanunu, Osmanlı vatandaşlık anlayışına alternatif bir yerel vatandaşlık bilincinin gelişimine katkıda bulunmuştur.

Vatandaşlık tanımına dair daha net sınırlar çizen diğer düzenlemeler, İngiliz işgal altındaki Hidiv yönetimi tarafından çıkarılmıştır. Bunlardan ilki, 4 Kasım 1893 tarihli kararnamedir. Bu düzenleme, mahâkim-i ahâli mahkemelerinde görev alacak memurların tabiiyetine ilişkin ölçütler ortaya koymuş ve “Mısır tebaası”nı Osmanlı vatandaşı olup Mısır'da doğanlar, sürekli ikamet edenler ya da en az 15 yıl boyunca Mısır'da yaşamış olanlar şeklinde tanımlamıştır.¹² Benzer bir yaklaşım, 23 Haziran 1901 tarihli diğer bir kararnameyle de sürdürülmüş ve bu kararnamede devlet memurluklarına alınacak kişilerin tabiiyeti net biçimde tanımlanmıştır. Böylece Osmanlı vatandaşı olan bireyler arasında iç ayrımlar derinleşmiş, Osmanlı'dan gelen tebaaya karşı kısıtlayıcı bir yaklaşım benimsenmiştir.¹³

Vatandaşlık statüsünün yeniden tanımlandığı bir diğer önemli belge, İngiliz işgal yönetiminin onayıyla yürürlüğe giren 4 Kasım 1904 tarihli tadil edilmiş

⁸ Mohamed Sabry, *La révolution égyptienne*, University of Michigan Library, Michigan, 1919, s. 21.

⁹ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1992, s. 97.

¹⁰ Louis Awad, *Tarih'ül Fikr'ül Mısri'l Hadis, Madbuli*, Kahire, 1987, s. 55-57

¹¹ Söz konusu 1883 Mısır İntihap Kanunu'nun Maddeleri için bk. Filip Cellad, *Kamus el-İdare ve'l Kaşa*, Dar'ül Vesaik, Kahire, 2005, Cilt 3, s. 1308.

¹² Söz konusu 4 Kasım 1893 tarihli Hidiv Kararnamesinin maddeleri için bk. *age*. Cilt 3, s. 1371.

¹³ Söz konusu 23 Haziran 1901 tarihli Hidiv Kararnamesinin maddeleri için bk. *age*, Cilt 4, s. 365.

Zorunlu Askerlik Yasası'dır. Bu yasada Mısırlı olarak tanımlanan kişiler üç gruba ayrılmıştır:¹⁴

(1) Her iki ebeveyni de Mısır'da yerleşik olan ve başka bir Osmanlı toprağına göç etmemiş bireyler;

(2) Osmanlı vatandaşı olup kendisi veya babası Mısır'da en az 15 yıl ikamet edenler;

(3) Sudan kökenli olup başka bir ülkenin vatandaşlığına sahip olmayan Mısır yerleşik bireyler.

Buna karşılık, yabancı bir devletin koruması altındaki Osmanlı vatandaşları bu tanımın dışında bırakılmıştır. Bu düzenleme, vatandaşlık tanımını yalnızca doğum yeri ve ikamet süresiyle değil, aynı zamanda etnik köken ve uluslararası statü ile de ilişkilendirmiştir.

Tüm bu düzenlemeler, Mısır'da vatandaşlık tanımının giderek Osmanlı çerçevesinden koparıldığını ve yerine yerel, dar kapsamlı bir vatandaşlık anlayışının ikame edildiğini göstermektedir. Ancak uygulamada bu yeni tanımlar çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. Zira söz konusu dönemde birçok Mısırlının İstanbul'da devlet görevlerinde yer aldığı, aynı şekilde Osmanlı tebaasının Mısır'a gelip kamu görevlerine atanabildiği görülmektedir. Bu gerçeklik, teorik olarak oluşturulan vatandaşlık tanımlarının fiiliyatta karşılık bulmadığını ve Osmanlı-Mısır ilişkilerinin geleneksel yapısının bir süre daha sürdüğünü ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, 1882–1914 dönemi, Mısır'da vatandaşlık kavramının belirsizleştiği, fakat aynı zamanda yeni bir vatandaşlık bilincinin de filizlenmeye başladığı bir dönemdir. İngiliz işgali altındaki Mısır'da çıkarılan düzenlemeler, vatandaşlık kavramına yönelik çelişkili tanımlar üretmiş; "Mısırlı" kavramı kimi zaman Osmanlı kimliğiyle özdeş, kimi zaman ise yerli halkla sınırlı biçimde tanımlanmıştır. Bu durum, Mısır'da vatandaşlık kavramının uzun süre sabit bir çerçevede ele alınamadığını ve siyasi iktidarın ihtiyaçlarına göre değişkenlik gösterdiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Birinci Dünya Savaşı ve Sonraki Süreç

İngiltere'nin Mısır üzerindeki himayesini resmen ilan etmesi, 18 Aralık 1914'te gerçekleşmiş ve bu durum Mısır'ın Osmanlı Devleti'nden fiili olarak ayrılmasına yol açarak hukuki statüsünde köklü bir dönüşüm yaratmıştır. Nitekim himaye ilanında "*Büyük Britanya Kralı'nın Hariciye Nazırı Türkiye'nin sebebîyet verdiği harbe binaen, Mısır memleketlerinin Britanya himayesi altına alındığını ve*

¹⁴ İzzeddin Abdullah, *el-Kanun el-Düvelî el-Has*, el-Heyet'tül Mısriye, Kahire, 1986, s. 276.

bu suretle Türkiye'nin Mısır üzerindeki hâkimiyetinin nihayete erdiği"ni açıkça beyan etmiştir.¹⁵

Bu ilanla birlikte Mısır Britanya himayesindeki bir bölge olarak tek taraflı tanımlanmış ve Osmanlı Devleti ile olan siyasi bağları koparılmıştır. Bunun üzerine Osmanlı tabiiyetine dayalı vatandaşlık anlayışı yerini modern anlamda Mısır vatandaşlığına bırakmış ve bu süreç, ilerleyen yıllarda çeşitli yasal düzenlemelerle pekiştirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda 1914 yılı Mısır vatandaşlığının doğuşu açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.¹⁶ Ancak 1914 yılında İngiliz himayesinin ilan edilmesiyle Mısır Osmanlı Devleti'nden fiilen ayrılmış ve bu durum vatandaşlık statüsü konusunda önemli hukuki belirsizliklere yol açmıştır. Zira bir ülkenin himaye altına girmesi, halkının doğrudan himayeyi sağlayan devletin vatandaşlığına geçmesi anlamına gelmez.¹⁷ Bu belirsizlikler başta mahkemelerde görülen çeşitli davalar olmak üzere halkın hukuki ve sosyal yaşamında farklı şekillerde kendini göstermiştir. Zira Mısır mahkemeleri Osmanlı tabiiyetinde olanların ülkedeki statüsüne dair çelişkili kararlar vermiştir. Özellikle karma mahkemelerin verdiği hükümler Mısır vatandaşlığının henüz tam olarak şekillenmediğini göstermektedir. Örneğin, 22 Şubat 1916 tarihli Mısır Karma Mahkemesi kararı Osmanlı tabiiyetinde olup İngiliz himayesine giren kişileri yabancı olarak kabul etmiştir. Ancak 23 Nisan 1917 tarihli bir başka karar Osmanlı tebaasını Mısır'da ikamet edenler ve etmeyenler şeklinde ayırarak yalnızca Mısır'da yaşayanların yerli statüsünde değerlendirilebileceğini ileri sürmüştür.¹⁸ Buna karşın, 9 Kasım 1916 tarihli İskenderiye Karma Mahkemesi ve 30 Aralık 1919 tarihli Temyiz Mahkemesi kararları, Osmanlı tebaasının Mısır'da yerleşik olup olmamasına bakılmaksızın yerel halktan sayılması gerektiğini hükme bağlamıştır.¹⁹

Bu durum Osmanlı tabiiyetine sahip bireylerin statüsü konusunda mahkemeler arasında bir görüş birliği olmadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca bu çelişkili mahkeme kararları Mısır vatandaşlığının henüz kesin bir çerçeveye oturtulmadığını göstermektedir. İngiliz yönetimi, Osmanlı tebaasını önce

¹⁵ Ü. Gülsüm Polat, *Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde I. Dünya Savaşı yıllarında Mısır*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2015, s. 58-60.

¹⁶ Ahmed Müsellem, *age*, s. 146.

¹⁷ Ahmed Abdürrahim Mustafa, *Tarih-u Mısır'ül Siyasi min el-İbtılal li'l Muabede*, Darü'l Maarif, Kahire, 1967, s. 80-82.

¹⁸ Latife Muhammed Salim, *Mısır-u fi'l-Harb'ül Alemiye'til Üla*, Darü'l Şuruk, Kahire, 1991, s. 121-123.

¹⁹ Latife Muhammed Salim, *en-Nizâm'ül Kaşa'ül Mısır'il Hadis*, el-Ahram, Kahire, 1986, s. 47-48; Ü. Gülsüm Polat, *İmparatorluğun Son Savaşında Sivil Seçkinler: Mısır Hıdiviyyet Ailesi ve Faaliyetleri*, XVIII Türk Tarih Kongresi, Akara, Ekim 2018, s. 215-233.

yabancı ilan ederek Osmanlı ile hukuki bağı koparmaya çalışmış, ancak daha sonraki kararlar bu bağın tamamen reddedilmediğini ortaya koymuştur. Mahkemeler arasındaki tutarsızlık vatandaşlık kavramının siyasi faktörlerden etkilendiğini ve henüz kurumsallaşmadığını göstermektedir.²⁰ Sonuç olarak, Mısır vatandaşlığı meselesi yalnızca hukuki değil, aynı zamanda Osmanlı'dan ayrışmayı hızlandıran siyasi bir süreç olarak da değerlendirilmelidir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Mısır işgalci ve savaşın galibi konumundaki İngiltere'den daha önce vaat edilen bağımsızlığın gerçekleştirilmesini güçlü bir şekilde talep etmeye başlamıştır.²¹ Mısır halkının 1919 Devrimi sırasında kitlesel düzeyde dile getirdiği bağımsızlık talepleri, özellikle Saad Zaghlul Paşa liderliğindeki Vefd hareketinin etkisiyle, İngiliz yönetimi üzerinde ciddi bir baskı oluşturmuştur. Ancak bu talepler İngiltere tarafından başlangıçta doğrudan kabul edilmemiş; aksine, İngilizler uzun süre statükoyu koruma yönünde direnmiş ve çeşitli siyasi manevralarla süreci geciktirmiştir. Devrim sonrası dönemde İngiltere'nin karşılaştığı ulusal ve uluslararası baskılar, nihayetinde 28 Şubat 1922 tarihli tek taraflı bağımsızlık deklarasyonunun yayımlanmasına yol açmıştır. Bu deklarasyonla Mısır, bağımsız ve egemen bir devlet olarak ilan edilmiş olsa da İngiltere, Sudan üzerindeki hâkimiyeti, dış ilişkiler, savunma ve yabancı azınlıkların korunması gibi dört önemli alanda yetkiyi elinde tutarak egemenlik iddiasını fiilen sınırlamıştır. Bu durum, Mısır'ın uluslararası statüsünü hukuki ve diplomatik açıdan tartışmalı bir hâle getirmiştir.²²

Mısırlılar, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sırasında İttifak Devletleri yanında savaşa girmesiyle birlikte, Mısır üzerindeki egemenliğinin fiilen sona erdiğini savunmuşlardır. Bu iddia yalnızca siyasî bir gerekçeye değil, aynı zamanda savaşın patlak vermesiyle birlikte yaşanan bir dizi radikal dönüşüme dayanmaktaydı. Nitekim savaşın başında Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa görevden alınmış, İstanbul'da bulunduğu sırada ülkeye dönmesine İngilizler tarafından izin verilmemiş, onun yerine İngiltere tarafından desteklenen

²⁰ Latife Salim, *age*, s. 124.

²¹ I. Dünya Savaşı'ndan sonra Mısır ile bağımsızlık müzakereleri ile ilgili geniş bilgi için bk. Arthur Goldschmidt Jr. *Modern Egypt: The Formation of a Nation-State*, Westview Press, Colorado, 1988; Jacques Berque, *Egypt: Imperialism and Revolution*, Praeger, New York, 1972; Afaf Lutfi al-Sayyid-Marsot, *Egypt's Liberal Experiment: 1922 – 1936*, UC Press, Kaliforniya, 1977; Selma Botman, *Egypt from Independence to Revolution 1919-1952*, Syracuse University Press, New York, 1991.

²² Afaf Lutfi Al-Sayyid Marsot, *A Short History of Modern Egypt*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, s. 75-82; James Jankowski, *Egypt: A Short History*, Oneworld Publications, Oxford, 2000, s. 107-115; Jean Claude Vatin, *L'Égypte: L'armée, le pouvoir et le peuple*, Éditions du CNRS, Paris, 1991, s. 62-70.

Hüseyin Kamil “Sultan” unvanıyla iktidara getirilmiştir.²³ Osmanlı kadısının görevine son verilmiş,²⁴ cuma hutbelerinde Osmanlı halifesinin adı anılmamaya başlamış, para birimi liradan pounda çevrilmiş, bayrak şekli değiştirilmiş ve “hidiv” unvanı kaldırılmıştır. Bu gelişmeler, Osmanlı’nın Mısır üzerindeki sembolik ve idari yetkisinin sona erdiğini açıkça göstermekteydi.²⁵ Öte yandan bu gelişmelerin ardında yalnızca savaşın neden olduğu koşullar değil, 20. yüzyıl başında Mısır’da giderek güçlenen milliyetçi hareketlerin etkisi de vardı. Özellikle Lutfi Seyyid Bey’in liderliğini yaptığı Hizbül-Ümme Partisi, 1907’den itibaren Mısır’ın bağımsız bir ulus-devlet olması gerektiğini savunmuş ve “Mısırlılık” temelli kimliği Osmanlı ya da Arap ümmet kimliğinin önüne koymuştur.²⁶ Dolayısıyla Mısırlıların bağımsızlık talepleri, hem savaşın yarattığı fiili kopuşa hem de daha önceden şekillenmiş milliyetçi eğilimlere dayanmaktadır. Bu yönüyle, Mısır’ın Osmanlı ile olan bağlarının kopuşu, ani değil, çok boyutlu ve tarihsel olarak gelişen bir sürecin sonucudur.²⁷

Bununla birlikte, farklı bir görüşü savunan bazı Mısır siyasetçileri yalnızca İngiltere’nin Mısır’ın bağımsızlığını ilan etmesinin yeterli olmadığını, Osmanlı Devleti’nin de resmî olarak Mısır üzerindeki hak iddialarından vazgeçmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Onlara göre Türkiye’nin Mısır üzerindeki egemenlik haklarının nihai olarak sona erdiğini kabul etmesi, Mısır’ın uluslararası alandaki bağımsızlığını güvence altına alacak en önemli adımlardan biri olacaktı.²⁸ Bu düşünce doğrultusunda, 1923 yılında Mısır’ın ilk anayasası kabul edilmiş ve ardından Lozan Barış Konferansı’nda Ankara Hükûmeti ile müzakereler yürütülerek Türkiye’nin Mısır üzerindeki tüm haklarından İngiltere’ye değil, doğrudan Mısır’a feragat etmesi sağlanmıştır.²⁹

²³ Ü. Gülsüm Polat, *age*, s. 58-70.

²⁴ Latife Salim, *Mısır-u fi’l-Harb’il Alemiye’til Üla*, *age*, s. 91.

²⁵ Ahmed Ahmed Garfy, *age*, s. 88.

²⁶ Ahmed Zekeriye eş-Şılık, *Hizbül’l Ümme ve Devru’bu fi’l Hayat’il Siyasiye*, Darü’l Maarif, 1979, Kahire, s. 43-45; Jacob Landau, *Parliaments and Parties in Egypt*, Routledge, New York, 1959, s. 121.

²⁷ Kemal Kaya, *Mısır’ın Bağımsızlık Mücadelesi ve Türkiye İle İlişkileri (1919- 1937)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2024, s. 81-88.

²⁸ Abdülazim Ramadan, *Tatavv’rül Haraket’ül Vataniye 1918-1936*, el-Heyel Mısriye, Kahire, 1998, s. 412-426.

²⁹ Ahmed Ahmed Garfy’nin çalışması yalnızca ikincil kaynaklara değil, doğrudan dönemin birincil belgelerine dayanmaktadır. Çalışmada Saad Zağlul Paşa’nın Müzakkirat Saad Zağlul adlı 11 ciltlik ve 4000 sayfa aşan kişisel günlükleri esas alınmakta; ayrıca Lozan görüşmeleri öncesinde Mısır adına Hasan Hasip Paşa başkanlığındaki bir heyetin, Mustafa Kemal Paşa ile gerçekleştirdiği temaslar ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır. Bu görüşmelerde, Mısır’ın Türkiye’den, Osmanlı

1926 Mısır Vatandaşlık Kanunu

Mısır'ın 28 Şubat 1922 tarihinde bağımsızlığını ilan etmesi³⁰ ve 1923'te yeni Anayasa'yı kabul etmesinin³¹ yanı sıra, Lozan Antlaşması ile Türkiye'den resmen ayrılması, Mısır vatandaşlığına ilişkin yasal düzenlemelerin geciktirilmesi için herhangi bir gerekçeyi ortadan kaldırmıştır. Bu çerçevede, 1923 Anayasası'nın ikinci maddesinde, “*Mısır vatandaşlığının kanunla belirleneceği*” hükmüne yer verilmiştir.³² Bununla birlikte, vatandaşlık yasasının kabulü çeşitli siyasal, toplumsal ve kurumsal krizler nedeniyle 1926 yılına kadar ertelenmiştir. Bu dönemde Sudan'da yaşanan gelişmeler, İngiltere'nin ayrılıkçı eğilimleri desteklemesi ve bu çerçevede birlik yanlısı Sudanlı göstericilere karşı uygulanan sert müdahaleler, Mısır kamuoyunda ciddi tepkiye yol açmıştır.³³ Mısır Meclisi bu gelişmeler üzerine tüm gündem maddelerini askıya alarak İngiltere'den açıklama talep etmiş, siyasi atmosfer iyice gerilmiştir.³⁴ Aynı yıl içinde, 12 Temmuz 1924'te Saad Zağlul Paşa'ya İskenderiye'de düzenlenen suikast girişimi, iç siyasette büyük bir sarsıntı yaratmıştır.³⁵ Ayrıca, Zağlul'un İngiltere Başbakanı Ramsay MacDonald ile yaptığı görüşmelerin Sudan'ın statüsü, İngiliz askerî birliklerinin Süveyş Kanalı'ndan ve mali danışmanlarının Mısır Hükûmeti'nden çekilmesi gibi temel meselelerde başarısızlıkla sonuçlanması, müzakerelere olan güveni sarsmıştır.³⁶ Bu başarısızlık, Vefd Partisi içinde görüş ayrılıklarını körüklemiş, Mısır siyasetinde müzakere yanlıları ile direniş yanlıları

Devleti'nden miras kalan egemenlik haklarından doğrudan Mısır lehine feragat etmesini beklediği açıkça dile getirilmiştir. Garfy ayrıca süreci doğrudan yaşamış Mısırlı siyasetçilerin hatırat ve eserlerinden de faydalanmıştır. Türkiye'nin Mısır üzerindeki tüm resmî haklarından İngiltere'ye değil, doğrudan Mısır'a feragat etmesi yönündeki bu talep, yalnızca diplomatik bir tercih değil, aynı zamanda Mısır'daki milliyetçi kamuoyunun tarihî bir beklentisidir; bk. Ahmed Ahmed Garfy, *Mısır'ın Osmanlı Devleti'nden Kopuşu*, Ankara, 2021, s. 146-151. Türkiye'nin Mısır'dan Lozan'da vazgeçiş ile ilgili Anlaşma maddeleri için bk. Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı - Tutanaklar, Belgeler*, cilt I-III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1977-1978; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları: 1920-1945*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

³⁰ *el-Veka-yi Mısıriye* 28 Şubat 1923.

³¹ *el-Veka-yi Mısıriye* 19 Nisan 1923.

³² Mısır ve Sudan Kralı Fuad'ın tarafından çıkarılan 19 Nisan 1923 tarihli Mısır Anayasasının maddeleri için bk. *el-Veka-yi Mısıriye* 19 Nisan 1923.

³³ Jawaharlal Nehru, *Glimpses of World History: Being Further Letters to His Daughter, Written in Prison, and Containing a Rambling Account of History for Young People*, John Day Company, New York, 1942, s. 292-295.

³⁴ *Maẓbata Meclis'il Nuvab*, der. Saide Hüsni, Darü'l Vesaik, Kahire, 2001, s. 392.

³⁵ Abdürrahman er-Rafî, *Mısır'u ma-bade'l Sevre*, Darü'l Maarif, Kahire, 1999, s. 177.

³⁶ Jayne Gifford, *Britain in Egypt: Egyptian Nationalism and Imperial Strategy 1919-1931*, I.B. Tauris, London, 2019, s. 137.

arasında bölünmelere yol açmıştır.³⁷ Diğer yandan, Kral Fuad, Saad Zağlul'un öncülük ettiği anayasal yönetime karşı çıkarak özellikle din adamlarının atama yetkisi ve eğitim sistemi üzerindeki kontrolü kaybetme korkusuyla onu zayıflatmaya çalışmış, bu da El-Ezher çevreleriyle Vefd arasında yeni bir cephe açılmasına neden olmuştur.³⁸ Aynı yılın Kasım ayında Sudan'ı ziyaret eden Mısır Ordusu Komutanı General Sir Lee Stack'ın Kahire'de öldürülmesi üzerine İngiltere, bu olayı bahane ederek Mısır'a sert yaptırımlar uygulamış, askerî ve sivil tüm Mısırlı memurların Sudan'dan çıkarılması kararı alınmıştır.³⁹ Bu gelişme Saad Zağlul'un istifasına ve hükûmetin düşmesine neden olmuştur.⁴⁰ Tüm bu karmaşanın ortasında, laikler, İslamcılar, solcular ve komünistler arasında büyüyen ideolojik ayrışma,⁴¹ Türkiye'de Hilafet'in kaldırılmasının ardından Mısır halkının yeni bir halife arayışına yönelmesi ve Kral Fuad'ın bu durumu kendi siyasi çıkarları doğrultusunda bir fırsat olarak değerlendirmesi,⁴² anayasal düzenin istikrar kazanmasını engellemiş ve seçilmiş meclisin feshedilmesiyle sonuçlanmıştır.⁴³ İşte bu çok katmanlı kriz ortamı, vatandaşlık yasasının hazırlanması ve kabulünü geciktiren temel nedenler arasında yer almıştır.

26 Mayıs 1926 tarihinde Mısır Vatandaşlık Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte, vatandaşlık düzenlemelerinin kesinlik kazanması ve Osmanlı vatandaşlığından ayrılışın hukuki çerçevede netleşmesi beklenmekteydi. Nitekim söz konusu yasa Mısır vatandaşlığına ilişkin ilk yasal düzenleme olma niteliğini taşımakta olup, vatandaşlığın üç temel türünü içermekteydi: Kurucu vatandaşlık, asli vatandaşlık ve kazanılmış vatandaşlık. Kanun koyucu bu düzenlemeyle modern vatandaşlık yasalarının izlediği yöntemi benimsemiş ve vatandaşlık kavramını kapsamlı bir şekilde tanımlayarak hükümlerini ayrıntılı biçimde ortaya

³⁷ Ahmed Şefik Paşa, *age*, Cilt 2, s. 151-152.

³⁸ Said İsmail, *Devru'l Ezher fi'l Siyaset'il Mırsiye*, Darü'l Hilal, Kahire, 1986, s. 127-130; George Young, *Egypt from the Napoleonic Wars Down to Cromer and Allenby*, Brill, Leiden, 2002, s. 155-160.

³⁹ Yunan Lebib Rızık, *el-Hakikat'ül Tarihiye ve'ra Maktel es-Serdar Sir Lee Stack*, el-Hilal, Kahire, 1968, s. 121; General Sir Lee Stack suikast olayının Türkiye'deki tepkileri ve basın yansımaları ilgili bk. Ü. Gülsüm Polat, "Geçmişin Gölgesinde Türk-İngiliz İlişkileri: Mısır'ı 'Ayaklandırma' Algısı ve Türk Basını (1924-1927)", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 7, Sayı: 2 (2020): 426-440.

⁴⁰ Archibald Wavell, *Allenby In Egypt*, George G. Harrap, Londra, 1944, s. 116.

⁴¹ Saleem Wakeem, *The Communism in The Middle East*, Philosophical Library, New York, 1971, s. 36-39.

⁴² Söz konusu hilafetin kaldırılmasının Mısır'daki yansımaları ile ilgili detaylı bilgi için bk. Hilal Livaoğlu Menküç, *Mısır Basınında Hilafet Tartışmaları 1922-1926*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017.

⁴³ Ahmed Şefi Paşa, *age*, Cilt 1, s. 450.

koymuştur. Toplam 26 maddeden oluşan bu yasa, vatandaşlık statüsünü ve koşullarını sistematik bir çerçevede ele almıştır.⁴⁴

Ayrıca mevzu bahis 1926 Mısır Vatandaşlık Kanunu'nun ilk sekiz maddesi Mısır vatandaşlığı ile Osmanlı vatandaşlığı arasındaki ayrılığı düzenleyen temel hükümleri içermekte olup kimlerin Mısır vatandaşı kabul edileceğini belirlemektedir. Kanunun birinci ve 25. maddeleri Osmanlı tebaasının bu yasa çerçevesindeki statüsüne açıklık getirmiştir. Bu bağlamda yasa belirli bir grup Osmanlı vatandaşını hukuken Mısır vatandaşlığına dahil etmiştir. Buna göre 5 Kasım 1914 itibarıyla Mısır topraklarında sürekli ikamet eden ve bu ikametini yasanın yayımlandığı tarihe kadar sürdürenler (*Madde 2*), aynı şekilde 5 Kasım 1914'ten sonra Mısır'a yerleşen ve bu ikametini yasanın yürürlüğe girişine dek sürdürenler (*Madde 3*) doğrudan Mısır vatandaşı kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra yasa Osmanlı tebaasından belirli gruplara başvuru yoluyla Mısır vatandaşlığına geçiş hakkı tanımıştır. 5 Kasım 1914'ten itibaren Mısır'da ikamet eden ancak daha sonra bu ikametini kesintiye uğratanlar (*Madde 6*) ile 5 Kasım 1914'ten önce Mısır'da yaşayan ancak bu tarihten önce ülkeyi terk edenler (*Madde 7*), kanunun yayımlandığı tarihten itibaren bir yıl içinde başvuruda bulunmaları halinde Mısır vatandaşlığına kabul edilebileceklerdir.

Bu düzenlemeler, Osmanlı yönetimi döneminde Mısır'da yaşamış bireylerin hukuki statüsünü belirlemeyi amaçlamış ve vatandaşlık geçiş süreçlerine dair detaylı bir çerçeve oluşturmuştur. Ayrıca bu yasanın vatandaşlığın devamlılığı ve bu bağlamda ortaya çıkabilecek çeşitli sorunların çözümü açısından da önemli bir adım olduğu düşünülmekteydi. Ancak söz konusu yasa çeşitli kesimlerden itirazlarla karşılaştı. Nitekim Mısır'da yaşayan yabancılar sahip oldukları kapitülasyon haklarına dayanarak bu yasanın kendi ülkelerinin onayı olmadan kendilerine uygulanamayacağını öne sürdüler.⁴⁵ Ayrıca bu düzenleme uluslararası miras hukuku uygulamalarında olduğu gibi, Osmanlı vatandaşlığı ile Mısır vatandaşlığı arasındaki ayrılığı belirleyen bir Mısır-Türkiye antlaşması yapılmadan yürürlüğe konmuştu. Dahası kanun parlamentonun olmadığı bir dönemde, anayasal yetkilere dayandırılarak kararname yoluyla çıkarılmıştı. Ancak bu yetkinin kullanımına ilişkin hukuki şartların yerine getirilip getirilmediği konusunda tartışmalar mevcuttu ve anayasal meşruiyeti sorgulanmaktaydı. Her halükârda Anayasa'nın ilgili maddesi gereği, yeni vatandaşlık kanununun parlamentoya sunulması zorunluydu. Ancak parlamento faaliyetlerinin askıya alınması ve yukarıda belirtilen etkenler, kanunun yürürlüğe girmesine rağmen yetkili mercilerin uygulamaya geçmesini engellemiştir.

⁴⁴ Kanun maddeleri için bk. *el-Veka-yi el-Mısriye* 31 Mayıs 1926.

⁴⁵ Nehla Kâmil, *Siyaset-u Mısır'ül Hariciye (1922-1937)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İskenderiye Üniversitesi, Tarih Bölümü, İskenderiye, 2007, s. 115.

Mevzubahis 1926 Mısır Vatandaşlık Kanunu'nun en dikkat çekici yönlerinden biri de Mısır'da yaşayan Türklere vatandaşlık seçim hakkı tanımaksızın doğrudan Mısır vatandaşlığına dâhil edilmelerini öngörmesiydi. Başka bir ifade ile onlara Mısır vatandaşlığını cebri kılmıştır. Dolayısıyla mevzubahis 1926 Mısır Vatandaşlık Kanunu Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesiyle birlikte ortaya çıkan vatandaşlık statüsü belirsizliğini gidermeyi amaçlasa da bireylere tercih hakkı tanımaması nedeniyle hukuki ve siyasi açıdan önemli tartışmalara yol açmıştır.⁴⁶

1929 Mısır Vatandaşlık Kanunu

Görüldüğü üzere, 1926 Mısır Vatandaşlık Kanunu belirtilen etkenler nedeniyle yürürlükten kaldırılmış ve bu durum yeni bir vatandaşlık yasasına duyulan ihtiyacı gündeme getirmiştir. Ancak bu ihtiyaç hemen giderilememiş, uzun süren tartışmalar ve hukuki düzenlemelerin ardından ancak 10 Mart 1929 tarihinde yeni bir vatandaşlık kanunu yürürlüğe konulabilmiştir. Toplam 27 maddeden oluşan bu yeni yasa 1926 Kanunu'nun karşılaştığı sorunları göz önünde bulundurarak bu aksaklıkları gidermeye ve çözüm yolları sunmaya odaklanmıştır. 27 Şubat 1929'da Bakanlar Kurulu tarafından onaylanan yasa 10 Mart 1929'da Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.⁴⁷

1926 Vatandaşlık Kanunu, parlamentonun devre dışı olduğu bir dönemde çıkarıldığı gibi, 1929 Kanunu da benzer şekilde parlamento faaliyetinde değilken yürürlüğe girmiştir. Dönemin güçlü siyasi figürlerinden Mısır Başbakanı Muhammed Mahmud Paşa, kraliyet makamını 19 Temmuz 1928'de parlamentoyu üç yıl süreyle askıya alan ve gerektiğinde uzatılabilecek bir kraliyet kararnamesi çıkarmaya ikna etmiştir.⁴⁸ Bu durum yeni vatandaşlık kanununun da parlamento onayı olmadan yürürlüğe girmesine zemin hazırlamıştır. Ancak bazı hukukçular kanunun geciktirilmemesi gerektiğini savunmuş ve vatandaşlık statüsüne dair belirsizliklerin giderilmesinin Mısır devletinin kurumsal yapısını sağlamlaştırmak açısından aciliyet arz ettiğini vurgulamışlardır.⁴⁹

Söz konusu 1929 Vatandaşlık Kanunu, 1926 yasasından farklı olarak, Mısır vatandaşlığının Osmanlı vatandaşlığından ayrılmasını düzenleyen geçici hükümlerde belirli değişiklikler yapmıştır. 1926 yılında yürürlüğe giren Mısır Vatandaşlık Kanunu'nda yer alan bu hükümler, 1929 yasasıyla revize edilerek Kanun'un ilk beş maddesi içinde yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca 1929 yasası

⁴⁶ Muhammed Kemal Fehmi, *Usul'ül Kanun el-Düveli el-Has: el-Cinsiye, el-Muvatin, Merkez'ül Ecanib, Madde'tül Nizâ, Müesse'til Sakafa*, Kahire, 2008, s. 98-101.

⁴⁷ *el-Veka-yi el-Mısıriye* 10 Mart 1929.

⁴⁸ Yunan Lebib Rızık, *Tarih'ül Vûzara'til Mısıriye 1878-1953, age.*, s. 240.

⁴⁹ İzzeddin Abdullah, *age.* s. 273.

Mısır'da kalan Osmanlılara vatandaşlık seçme hakkı tanımıştır. Nitekim bağımsızlık sonrası tüm Osmanlı vatandaşlarının Mısır'da aynı statüde değerlendirilmesi makul bir yaklaşım olarak görülmemiştir. Zira Osmanlı vatandaşları arasında Mısır vatandaşlığına geçmek istemeyenler ya da hâlâ eski Osmanlı kimliğine bağlı kalanlar olduğu gibi, ayrılan devletlerin kendi vatandaşlarını sahiplenme eğilimleri de söz konusuydu. Öte yandan, bazı Osmanlı vatandaşları, bilhassa Türkler, Mısır ile diğerlerinden daha güçlü bağlara sahipti ve bu durum onların farklı bir statüye tabi tutulmasını gerektiriyordu. Bu çerçevede, bazıları kanun gereği doğrudan Mısır vatandaşı kabul edilirken, bazıları için vatandaşlık kazanımı yalnızca başvuru şartına bağlanmış, bazıları içinse İçişleri Bakanı'nın, Bakanlar Kurulu'nun onayıyla reddedebileceği bir başvuru süreci öngörülmüştür.⁵⁰

Bu bağlamda, kanun gereği doğrudan Mısır vatandaşlığına dâhil edilen ilk Osmanlı grup, hanedan ailesinin üyeleri idi (*Madde 1, Fıkra 1*). Türk olmalarına rağmen, bu kişiler herhangi bir şart aranmaksızın Mısır vatandaşı kabul edilmiştir. Böylece 1926 Vatandaşlık Kanunu'nda bulunmayan bu düzenleme ile hanedan üyelerinin diğer Osmanlı vatandaşları gibi belirli koşulları sağlaması gerekip gerekmediğine dair belirsizlik ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca bazı kaynaklar hanedan üyelerinin kraliyet unvanlarını kaybetmeler bile Mısır vatandaşlıklarını kaybetmeyeceklerini özellikle vurgulamaktadır. Ayrıca 1929 Vatandaşlık Kanunu'nun yayımlandığı tarihte, 29 Haziran 1900 tarihli yüksek emirnamenin birinci maddesine göre Mısır vatandaşı sayılan herkes, vatandaşlık hakkına sahip kabul edilmiştir (*Madde 1, Fıkra 2*). Bunun yanı sıra, 5 Kasım 1914 tarihinde Mısır topraklarında sürekli ikamet eden ve bu ikametlerini 1929 Kanunu'nun yayımlanmasına kadar sürdüren Osmanlı vatandaşları da Mısır vatandaşlığına dâhil edilmiştir (*Madde 1, Fıkra 3*). Bu fıkraya dayanarak özellikle Mısır'daki Şam kökenlilerin büyük bir kısmı Mısır vatandaşlığına geçmek için başvuruda bulunmuştur. Mısır hükûmeti, onların vatandaşlık kazanmasını kolaylaştırmak adına çeşitli düzenlemeler yapmış, ancak "ahlakî uygunluk" kriterini karşılamayanların başvuruları kabul edilmemiştir. Zira bu grubun büyük çoğunluğu Mısır'da doğmuş, Mısır toplumu içinde yer edinmiş ve ülkenin sosyal sınıfları içinde etkin roller üstlenmiştir (*Madde 5*).

Söz konusu 1929 Vatandaşlık Kanunu, Mısır'la güçlü bağları bulunan Osmanlı vatandaşlarının Mısır vatandaşlığına kabul edilmesi gerektiğini vurgulamış ve bu kabul için belirli şartlar öngörmüştür. Bu şartlar üç temel başlık altında toplanmaktadır (*Madde 6*):

Öncelikle kişinin Osmanlı vatandaşı olması ya da Osmanlı vatandaşı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu şart, özellikle 1900 tarihli yasada öngörülen

⁵⁰ Hamid Zeki, *el-Kanun ed-Devli ve Eseruhu*, el-Bostan, Kahire, 1936, s. 478.

ikinci ve üçüncü kategorilere açıkça dâhil edilmiştir. Ayrıca, Mısır'da doğmuş ancak ebeveynleri bilinmeyen kişilerin de Osmanlı tabiiyeti içinde Mısır tabiiyeti kazandığı kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra, vatandaşlık için Mısır'la güçlü bir bağa sahip olmak şartı aranmıştır. Bu bağ, iki temel ölçüte dayandırılmıştır. İlk olarak, kişinin 1848 yılından önce (yani Kavalalı Mehmet Ali Paşa döneminde) Mısır'a yerleşmiş olması, tek başına yeterli bir gerekçe olarak kabul edilmiştir ve ek bir kanıt gerektirmemektedir. İkinci olarak Mısır'da doğmuş olmak da bir kriter olarak belirlenmiş, ancak doğumun tek başına yeterli olmadığı vurgulanmıştır. Bu durumda, ebeveynlerin Mısır'da ikamet etmesi, kişinin Mısır'da zorunlu askerlik hizmetine tabi olması (hizmeti yerine getirmek ya da bedel ödemek) veya ebeveynlerinin bilinmemesi gibi ek şartlardan en az birinin sağlanması gerekmektedir.⁵¹ Son olarak, Mısır'da kesintisiz ve uzun süreli ikamet etmek, vatandaşlığa kabul açısından önemli bir kriter olarak belirlenmiştir. Uzun yıllar boyunca ülkede yaşamış olmak, kişinin Mısır toplumuyla bütünleşmiş olduğunu gösteren temel unsurlardan biri olarak değerlendirilmiştir.⁵²

1937 Türkiye ve Mısır Dostluk Anlaşması ve Türk-Mısır Vatandaşlığı

1929 Vatandaşlık Kanunu, yürürlükte kaldığı süre boyunca yalnızca bir değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklik dolaylı yoldan 7 Nisan 1937 tarihinde imzalanan ve 11 maddeden oluşan Mısır-Türkiye Antlaşması ile meydana gelmiştir.⁵³ Söz Konusu Türkiye-Mısır Dostluk Antlaşması vatandaşlık yasasında köklü değişiklikler yapmamış olmakla birlikte, belirli Mısır vatandaşların Türk tabiiyetini seçme hakkını tanımıştır. Ancak bu hak ikinci kuşaktan itibaren sınırlandırılmış ve hem kendisi hem de babası Mısır'da doğmuş olanların vatandaşlık tercihinde bulunma imkânı ortadan kaldırılmıştır:⁵⁴

“5 son teşrin 1914 tarihinde Mısırdaki yerleşmiş olub aslen Türk olan ve kendileri yahud babaları Türkiyede, Mısırdaki, ecnebide veya 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan muahedesi mucibince Türkiyeden ayrılmış araziden birinde doğmuş bulunan eski Osmanlı tebaası, eğer Mısır tarafından Mısır tabiiyetini ihraz etmiş telâkki edilmiş iseler Türk tabiiyetini ihtiyar etmek hakkını haiz olacaklardır. Ancak şurası mukarrerdir ki, bu kimselerden kendileri ve babaları da Mısırdaki doğmuş bulunanların bu hakkı hiyarları olmayacaktır.”

⁵¹ Söz Konusu Mısır 1929 Vatandaşlık Kanununun maddeleri için bk. Ahmed Müsellem, *age.* s. 445-452.

⁵² Mısır Vatandaşlık Kanunu (1929), Madde 1-6, Ahmed Müsellem, *age.* s. 445-452

⁵³ *el-Veka-yi el-Mısıriye* 9 Ağustos 1937; Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). *Kanun No: 3261* https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc017/kanuntbmmc017/kanuntbmmc01703261.pdf (Erişim Tarihi: 01.06.2025).

⁵⁴ *TBMM Kavanin Mecmuası*, Devre 5, c. 17, TBMM Matbaası, Ankara 1937, s. 1054.

Ayrıca mevzu bahis 1937 Türk-Mısır Antlaşması Osmanlı sonrası Mısır'da vatandaşlık tanımlarının etnik ve hukuki temellerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Osmanlı'nın çok uluslu yapısından gelen bireylerin yeni ulus-devletler çerçevesinde nasıl tasnif edildiğini ve Mısır'ın ulusal kimlik oluşturma sürecinde hangi grupları vatandaşlığa kabul ettiğini anlamak açısından dikkate değerdir. Aynı zamanda bu antlaşma Türkiye'nin etnik Türk kökenli olanları kendi vatandaşı olarak görme politikasını yansıtırken Osmanlı sonrası dönemde gayrimüslim ve Arap kökenli eski Osmanlı vatandaşlarının Mısır'a entegre edilmesine yönelik bir sürecin varlığını da göstermektedir: *"5 son teşrin 1914 tarihinden sonra Mısıra gitmiş olan eski Osmanlı tebaası Türk tabiiyetini muhafaza eder. Bununla beraber, bunlardan aslen Türk olmayan ve işbu mukavelenin meriyyet mevkiine girmesi tarihinden evvel Mısır tabiiyetini ibraz etmiş bulunanlar Mısırlı sayılırlar."*⁵⁵

Mısır-Türkiye Antlaşması'nın hükümleri incelendiğinde, Mısır'ın bazı vatandaşlık düzenlemeleri konusunda önemli tavizler verdiği görülmektedir. Bu durum, antlaşmanın şekillenme sürecinin, iki ülke arasındaki siyasi dinamikler ve diplomatik müzakereler çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Antlaşmanın ilk maddesi Türkiye ile Mısır arasında *"bozulma sulh ve samimî ve daimî dostluk"*un tesis edileceğini vurgulayarak metnin genel çerçevesini belirlemektedir.⁵⁶ Ancak bu dostane söylemin ardında Türkiye'nin Mısır'dan özel ayrıcalık taleplerinden feragat etmesi ve Mısır'ın Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmesi sürecinde Türkiye'nin verdiği diplomatik desteğin önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Zira söz konusu desteğin sağlanmasından önce iki ülke arasındaki ilişkilerin gergin olduğu bilinmektedir.⁵⁷ Dolayısıyla, bu antlaşmanın yalnızca hukuki ve idari düzenlemeler çerçevesinde değil, aynı zamanda dönemin uluslararası siyasi dengeleri ve Türkiye-Mısır ilişkilerinin gelişim süreci bağlamında ele alınması gerekmektedir.

Sonuç

İngiliz işgali, 1882 yılından itibaren Mısır'ı Osmanlı Devleti'nden koparma yönünde sistemli politikalar geliştirmiştir. Bu süreçte işgal yönetimi, Mısır halkının Osmanlı kimliğiyle olan bağlarını zayıflatmak amacıyla ulusal bir kimlik inşa etme çabalarına girişmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'ne yönelik menfi propagandaları desteklemiş, etnik ayrılıkları körüklemiş ve hukuki alanda yeni düzenlemelere gitmiştir. Özellikle 19. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı

⁵⁵ *age.* s. 1055.

⁵⁶ *age.* s. 1050.

⁵⁷ Ahmet Özgiray, "Türkiye-Mısır Siyasi İlişkileri (1920-1938)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı 11, İzmir, 1996 s. 2-7; Semih Bulut, "Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri (1926-1938)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 78, Ankara, 2010, s. 547-549.

tabiiyetine dayanan hukuk sisteminin yerine Mısır vatandaşlığı kavramını yerleştirmeye çalışılmış ve bu doğrultuda çeşitli yasalar çıkarılmıştır. Ancak bu yeni düzenlemelerin sahada uygulanması oldukça güç olmuştur. Zira Osmanlı-Türk ve Mısır kimlikleri tarihsel olarak iç içe geçmiş durumdaydı. Hukuki ve idari makamlar kimin Mısırlı, kimin Osmanlı veya Türk olduğunu kesin çizgilerle belirleme konusunda ciddi zorluklar yaşamışlardır.

Her ne kadar İngiliz işgali, 5 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti ile bağları resmen koparmış olsa da halk nezdinde bu kopuşun vatandaşlık düzeyinde kabul görmesi çok daha uzun zaman almıştır. 1922'de Mısır'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve 1923'te Lozan Antlaşması ile Türkiye'den ayrılmış bir devlet olarak uluslararası alanda tanınması, tabiiyet meselesinin hızla çözülebileceği yönünde bir beklenti yaratmıştır. Ancak hukuki belirsizlikler ve tarihsel olarak iç içe geçmiş kimlikler nedeniyle süreç beklenenden daha karmaşık bir hâl almıştır. Bu bağlamda 1926'da bir Mısır vatandaşlık kanunu çıkarılmış, ancak yasanın uygulanması çeşitli sebeplerle 1929 yılına kadar ertelenmiştir. Bu durum Mısır'ın Türkiye'den ayrılmasına rağmen yıllarca Osmanlı tabiiyet yasasının yürürlükte kalmasına yol açmış, Mısır'da yaşayan Osmanlı tebaasının statüsünü belirsiz bırakmıştır.

Özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve hilafetin kaldırılması sonrasında dahi Osmanlı tebaası kavramı Mısır'da varlığını sürdürmüştür. Üstelik, Türkiye ile Mısır arasındaki diplomatik ilişkilerin 1920'lerde gergin olması, vatandaşlık meselesine yönelik net bir çözüm üretilmesini engellemiştir. Ancak 1930'ların ortalarına gelindiğinde, değişen dış politika dinamikleri iki ülke arasında bir yakınlaşma yaratmış ve 1937 Mısır-Türkiye Dostluk Antlaşması bu sürecin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu antlaşma iki ülke arasında vatandaşlık statülerinin belirlenmesine dair son noktayı koymuş ve Mısırlılar ile Türkler arasındaki hukuki sınırları kesinleştirmeyi amaçlamıştır.

Bununla birlikte yürürlüğe giren yasalar ve uluslararası anlaşmalara rağmen, vatandaşlık meselesi Mısır yargısında uzun yıllar boyunca tartışmalı bir konu olmaya devam etmiştir. Mısır mahkemelerinin Osmanlı tebaasıyla ilgili davalara bakarken hâlâ Osmanlı dönemine ait hukuki normları temel alması, bu meselenin ne denli girift olduğunu gözler önüne sermektedir. Örneğin, 1951 yılında Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunu ve meşhur Osmanlı devlet adamı olan Mustafa Fazıl Paşa'nın torunu İbrahim Fazıl, Mısır'a giderek Mısır vatandaşlığına geçmek için mahkemeye başvurmuş, ancak talebi ilk aşamada reddedilmiştir. Ancak yaptığı itiraz üzerine, mahkeme Osmanlı egemenliği döneminde Mısır'da yürürlükte olan hukuki normlara atıfta bulunarak, 29 Haziran 1900 tarihli bir Mısır Hidivi kararnamesini esas almış ve İbrahim Fazıl'a vatandaşlık hakkı tanımıştır. Bu olay, Mısır'ın Türkiye'den

1923'te resmen ayrılmasının üzerinden yaklaşık 28 yıl geçmiş olmasına rağmen, Osmanlı hukuki mirasının Mısır'daki vatandaşlık davalarında belirleyici bir unsur olmaya devam ettiğini göstermektedir. Bu durum, hukuki sürekliliğin siyasi kopuşlarla her zaman eşzamanlı ilerlemediğini ve Osmanlı sonrası dönemde dahi Osmanlı hukukunun Mısır'daki bireysel statüleri şekillendirmeye devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

Resmî Yayınlar

el-Veka-yi el-Mısriye (1923) 19 Nisan.

el-Veka-yi el-Mısriye (1926) 31 Mayıs.

el-Veka-yi el-Mısriye (1929) 10 Mart.

el-Veka-yi el-Mısriye (1937) 9 Ağustos.

TBMM *Kavanin Mecmuası* (1937) Devre 5, c. 17, TBMM Matbaası, Ankara.

MAZBATA Meclisü'n-Nuvâb (2001) Der. Hüsnî SAİDE, Dârü'l-Vesâik, Kahire.

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

ABDULLAH İzzeddin (1986) *el-Kanun el-Düveli el-Has. el-Heyetü'l Mısıriyye*, Kahire.

BERQUE Jacques (1972) *Egypt: Imperialism and Revolution*. Praeger, New York.

BOTMAN Selma (1991) *Egypt from Independence to Revolution 1919–1952*. Syracuse University Press, New York.

BULUT Semih (2010) Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri (1926-1938), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 26, Sayı 78, s. 535-560.

ER-RAFİİ Abdürrahman (1981) *Asru İsmail*. Darü'l Maarif, Kahire.

----- (1999) *Mısır'ın Ma-bade's-Sevre*. Darü'l Maarif, Kahire.

ERYILMAZ Bilal (1992) *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*. Ağaç Yayınları, İstanbul.

EŞ-ŞİLİK Ahmed Zekeriye (1979) *Hizbü'l Ümme ve Devru'bu fi'l Hayat'il Siyasiye*. Darü'l Maarif, Kahire.

GARFY Ahmed Ahmed (2020) *Mısır'ın Osmanlı Devleti'nden Kopuşu*, Hitabevi Yayınları, Ankara.

- GIFFORD Jayne (2019) *Britain in Egypt: Egyptian Nationalism and Imperial Strategy 1919–1931*, I.B. Tauris, London.
- GOLDSCHMIDT JR. Arthur (1988) *Modern Egypt: The Formation of a Nation-State*. Westview Press, Colorado.
- HEYKEL Muhammed Hüseyin (1929) *Teracüm Mısriye ve Garbiye*. Vekâletü's-Sahafa'til Arabiye, Kahire.
- HÜSEYİN Muhammed Muhammed (1984) *el-İticabat-il Vataniye fi'l Edeb-il Muasar*, Müesseset Risale, Beyrut.
- ISMAİL Said (1986) *Devru'l Ezher fi'l Siyaset'il Mırsiye*, Darü'l Hilal, Kahire.
- JANKOWSKI James (2000) *Egypt: A Short History*, Oneworld Publications, Oxford.
- KARAL Enver Ziya (1976) *Osmanlı Tarihi: Islahat Fermanı Devri 1856–1861*, Cilt VI, 2. Baskı. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- KAYA Kemal (2024) *Mısır'ın Bağımsızlık Mücadelesi ve Türkiye ile İlişkileri (1919-1937)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- KIZILTOPRAK Süleyman (2010) *Mısır'da İngiliz İşgali: Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882–1887)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- LANDAU Jacob (1959) *Parliaments and Parties in Egypt*, Routledge, New York.
- LEBİB Rızık Yunan (1968) *el-Hakikatü't-Tarihiye vera Maktel es-Serdar Sir Lee Stack*, el-Hilal, Kahire.
- (1975), *Tarih'ül Vûzara'til Mırsiye 1878–1953*. el-Ahram, Kahire.
- LİVAOĞLU MENKÜÇ Hilal (2017) *Mısır Basınında Hilafet Tartışmaları 1922–1926*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- MARLOWE John (1954) *Anglo-Egyptian Relations 1800–1953*, Routledge Revivals, Londra.
- MARSOT Afaf Lutfi al-Sayyid (1977) *Egypt's Liberal Experiment: 1922–1936*, University of California Press, Kaliforniya.
- (1985) *A Short History of Modern Egypt*. Cambridge University Press, Cambridge.
- MERAY, Seha L. (1977–1978) *Lozan Barış Konferansı – Tutanaklar, Belgeler*, Cilt I–III. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- MOUSALLEM Ahmed (1954) *el-Kanun el-Düvelî el-Has*, Mektebetü'n-Nahda, Kahire.
- MUSTAFA Ahmed Abdürrahim (1967) *Tarih-u Mısır'ül Siyasi min el-İhtilal li'l Muahede*, Darü'l Maarif, Kahire.
- NEHLA Kâmil (2007) *Siyaset-u Mısır'ül Hariciye (1922-1937)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi İskenderiye Üniversitesi, Tarih Bölümü, İskenderiye.
- NEHRU Jawaharlal (1942) *Glimpses of World History: Being Further Letters to His Daughter, Written in Prison, and Containing a Rambling Account of History for Young People*, John Day Company, New York.
- ÖZGİRAY Ahmet (1996) Türkiye-Mısır Siyasi İlişkileri (1920-1938), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı 11, s. 1-7.
- ÖZKAYA ÖZER Sevdâ (2007) *Osmanlı Devleti idaresinde Mısır (1839-1882)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Elazığ.
- POLAT Ümmügülsüm (2015) *Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde I. Dünya Savaşı Yıllarında Mısır*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- (2018) İmparatorluğun Son Savaşında Sivil Seçkinler: Mısır Hıdiviyet Ailesi ve Faaliyetleri, XVIII. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara, s. 215-235.
- (2020) Geçmişin Gölgesinde Türk-İngiliz İlişkileri: Mısır'ı 'Ayaklandırma' Algısı ve Türk Basını (1924-1927), *Marmara Türkîyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, s.426-440.
- SABRY Mohamed (1919) *La Révolution Égyptienne*, University of Michigan Library, Michigan.
- SAFFET Muhammed Mustafa (1952) *el-İhtilal'ül İngiliz Li Mısır ve Merkef'ül Düvel'lil Kübra İza'uhu*. Darü'l Fikir, Kahire.
- SALİM Latife Muhammed (1986) *en-Nizâm'ül Kaşa'ül Mısri'l Hadis*. el-Ahram, Kahire.
- (1991). *Mısır-u fi'l-Harb'ül Alemiye'til Üla*. Darü's-Şuruk, Kahire.
- SOYSAL İsmail (1983) *Türkîye'nin Siyasal Andlaşmaları: 1920–1945*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ŞEFİK Ahmed Paşa (2012) *Havliyat Mısır'ül Siyasiye*, Der. Ahmed Zekeriye EŞ-SİLİK, el-Heyetü'l Mısıriyye, Kahire.

VATIN Jean Claude (1991) *L'Égypte: L'armée, le pouvoir et le peuple*, Éditions du CNRS, Paris.

WAKEEM Saleem (1971) *The Communism in the Middle East*, Philosophical Library, New York.

WAVELL Archibald (1944) *Allenby in Egypt*, George G. Harrap, Londra.

YOUNG George (2002) *Egypt from the Napoleonic Wars Down to Cromer and Allenby*, Brill, Leiden.

ZEKİ Hamid (1936) *el-Kanun ed-Devli ve Eserubu*, el-Bostan, Kahire.

.